

XOJA AHROR TA'LIMOTIDA INSON MOHIYATI: QIYOSIY-FALSAFIY TAHLIL

Navro'zova Gulchehra Ne'matovna-Buxoro muhandislik-texnologiya instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrası professori, falsafa fanlari doktori
Tel: +998914117707 email: premium.progress@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada Naqshbandiya ta'limotini jahoniy darajada yuksalishida xizmat qilgan mutasavvif Xoja Ahror Valiyning risolalari va "Rashahot" asaridagi rashhalarining falsafiy tahlili asosida inson mohiyati "jam' etuvchi borliq" sifatida tavsiflangan va Abdulqodir Giyloniyni shu mavzudagi fikrlari bilan qiyoslangan.

Kalit so'zlar: Inson, inson borlig'i, Kichik Olam, Katta Olam, jam' etuvchi borliq, insoniylik.

ЧЕЛОВЕЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ В УЧЕНИИ ХОДЖА АХРАРА: СРАВНИТЕЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Наврозова Гульчехра Нематовна-Бухарский инженерно-технологический институт, профессор кафедры «Социальные науки», доктор философских наук

Телефон: +998914117707 **электронная почта:**
premium.progress@mail.ru

Аннотация: В статье, основанной на философском анализе трактатов Ходжи Ахрора Вали, мистика, послужившего становлению учения Накшбандия на мировом уровне, и его очерков в труде «Рашахот», сущность человека заключается в описан как «объединяющее существо» и сравнен с мыслями Абдула Кадира Гилани на эту тему.

Ключевые слова: Человек, человеческое существование, Малая Вселенная, Большая Вселенная, коллективное существо, человечество.

HUMAN ESSENCE IN THE TEACHING OF KHOJA AHRAR: A COMPARATIVE-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Navro'zova Gulchehra Ne'matovna-Bukhara Institute of Engineering and Technology, Professor of the Department of "Social Sciences", Doctor of Philosophy

Tel: +998914117707 email: premium.progress@mail.ru

Abstract: The article, based on the philosophical analysis of the treatises of Khoja Akhror Vali, a mystic who contributed to the establishment of the teachings of Naqshbandiy at the global level, and his essays in the work “Rashahot”, examines the essence of man. described as a "unifying being" and compared to Abdul Qadir Gilani's thoughts on the topic.

Key words: Man, human existence, Small Universe, Big Universe, collective being, humanity.

Kirish. Mustaqillik davrida falsafa fanining asosiy kategoriyalari yangicha yondashuvlar asosida tahlil etilmoqda. Hozirgi kun falsafasi inson muammosiga maxsus e’tibor bermoqda. Tasavvuf falsafasi namoyandalarining insonga oid qarashlari manbalar asosida o’rganilmoqda. Xoja Ahror Valiy Bahouddin Naqshband asoslagan Naqshbandiya ta’limotini jahoniy darajaga yoyilishiga sababchi bo’lgan mutafakkir sifatida ma’lum va mashhurdir. Mustaqillik davrida bu ulug’ zotning hayot yo’li va ta’limoti falsafiy tahlil etilmoqda[1,2,3]. Uning asarlarida inson, insoniylik va insoniy haqiqat tushunchalariga maxsus e’tibor berilgan. Bu tushuncha ayniqsa uning risolalarida jamlangan[4]. Inson mohiyati Xoja Ahror Valiyning asosiy asari bo’lgan “Fiqroti Ahroriya”da yoritilgan. “Fiqroti Ahroriya” “Faqarotu-l-orifiyn”[5:24-25] nomi bilan ham ma’lum. “Rashahot”[6] asarida uning hikmatli so’zlari jamlangan bo’lib, ularda inson tushunchasining mazmun-mohiyati yoritilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Insonda o’z-o’zini anglash, o’z-o’zini nazorat etish, o’z-o’zidan hisob olish muntazam davom etadigan jarayon bo’lganida inson me’yorda yashaydi. “Rashahot” asarining Xoja Ahror Valiy rashhalari to’plangan ikkinchi maqsadining ikkinchi faslida u kishi aytgan 14-rashha keltirilgan. Unda insonga quyidagicha ta’rif berilgan: “Odami nusxai jomi’a turur, ondog’kim, malakiy sifatlari bor turur va sab’iy va bahimiy sifatlardan ham xoliy ermastur”[6:344]. Xoja Ahror Valiy bu iboralari bilan insonda ham malakiy, farishtalarga xos sifatlari mavjud, shu bilan birga yirtqich va boshqa to’rt oyoqli hayvonlar kabi nafs illatlari ham borligini ta’kidlab, insonni “nusxai jami’”, ya’ni borliqdagi bor narsalarni o’zida jam’ etgan nusxa demoqdalar.

Xoja Ahror Valiyning insonni “jam’ etuvchi borliq” sifatida ta’riflaishi Qodiriya tasavvufiy ta’limotining asoschisi Abdulqodir Giyloniyni fikriga uyg‘undir. Abdulqodir Giyloni insonda butun borliqda bor bo‘lgan hamma maxluqot mavjuddir degan g‘oyani ilgari surganlar. U kishining asarlarida insonni jam’ etuvchi borliq sifatida ta’riflanishini Gulandom Yunusova o‘z maqolasida[7:23-25] tahlil etgan. Abdulqodir Giyloni insonni shunday ta’riflaydi: “Inson Haqqning oynasi bo‘lib, ham jamol, ham jalol sifatini aks ettirmoqda. Butun koinot yaratilayotganda (bu oyna) to‘plangandir. Yana bu hikmatga manba bo‘lib, “jam’ etuvchi borliq” va “ulug‘ olam” nomi insonga berildi”[8:97]. Giyloni insonga “jam’ etuvchi borliq” yoki “ulug‘ olam” deb ta’rif berish bilan inson borlig‘i butun borliqning kichraytirilgan nusxasi degan g‘oyani ilgari suradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Insonning asl siri shundaki, uning tanasi, zohiri Kichik Olamday ko‘rinsa-da, lekin botini, ruhiy tomoni ilohiy sir bo‘lib, inson butun borliqni o‘zida aks ettiradi va botinan Katta Olam bo‘ladi. Shuning uchun ham inson butun borliqni bilish uchun avvalo o‘zining ikki jihatini ham chuqur o‘rganishi lozim. Inson boshqa (yaratilmishlarning) xiloficha butun ismlarning zuhurot joyidir. Insondan o‘zga maxluqu ashyo bir jihatli (o‘laroq) yaratilgandir. Inson o‘zida koinotning ulviy (oliy, yuqori darajada) va sifliy (past, tuban darajada) xususiyatlarni menligida aks ettirgani sababli, kerak bo‘lsa, anbiyo-yu, avliyo ham xatodan beri bo‘lolmaydi deb hisoblaydi.

Tahlil va natijalar. O‘z borlig‘ini sirru asrorini anglagan odamda mehr, muhabbat, muruvvat, saxovat kuchli bo‘ladi. “Rashahot” asarida Xoja Ahror Valiyning quyidagi baytni aytganlari yozilgan:

Odami diyd astu boqiy po‘st ast,

Diyd on boshad, ki diydi do‘st ast[6:390].

Mazmuni:

Odamiy, ya’ni haqiqiy inson ko‘zdir, boshqasi hammasi po‘stdir,

Ko‘z agar do‘st ko‘zi bo‘lsa, shundagina ko‘z bo‘ladi.

Xoja Ahror bu bilan inson qalbi ko'zgusi bo'lgan ko'zdan faqat butun borliqqa do'stona nazar, mehr-muhabbat porlab tursagina, haqiqiy inson nomiga uyg'un bo'ladi, deydi.

Xoja Ahror insoniylik haqiqati degan masalaga maxsus e'tibor beradi. U – “Insoniylik haqiqati Haq subhonahudan boshqaga muhabbat va mayl aralashmalaridan xoli bo'lish”[4:66] - ekanligini yozadi. Xoja Ahror muhabbat va mayl insonda Haqga ham g'ayrga ham bo'lishi mumkin deb, g'ayrning zotiga ibodat qilish g'ayrga muhabbat va mayl ekanligiga va g'ayrga mansub bo'lish va hoyu havas etagini ushlashligini ta'kid etadi. Xoja Ahror buni Qur'oni Karimdagi Josiya surasi, 23 oyat – “Ey Muhammad (s.a.v.)! Hoyu-havasini, orzu-havasini iloh qilib olgan kimsani ko'rdingiz-mi? U bila turib (Allohga emas, o'z nafsining orzusiga qul bo'lgani uchun ham) Alloh uni zalolatga qoldiradi!” asosida izohlaydi.

Nafs istagi ovqatlanish, kiyinish, zeb-ziynat, shahvat, mol-dunyo kabilarga me'yoridan ortiq bog'lanish insonni tubanlashtiradi. U mol-dunyo, mansab, nafs istaklari uchun hayvoniy holatga tushadi. “Haqiqiy maqsad odamzot Haqdan boshqaga giriftor bo'lishdan xalos bo'lsin”, “insoniylik haqiqati Haq subhonahudan boshqaga giriftor bo'lishdan ozod bo'lish”[4:66] ekanligini Xoja Ahror ta'kid etadi.

Xoja Ahrorning bu ta'riflaridan ma'lum bo'ladiki, u insonni ilohiy sifatli mavjudot deydi va shuning uchun ham ilohiylikka uyg'un harakatni unga mos deb hisoblaydi. Ilohiy sifatli inson butun borliqni Haq nazari bilan ko'radi va uni e'zozlaydi. Bunday insonni nazari baland, o'zi juda yuksak martabada bo'ladi.

Xoja Ahror ikki asari “Risolai Havroiyya” (“Hurlar haqidagi risola”) va “Fiqroti Ahroriya”da ham insonga nisbatan quyidagi ruboiyni keltiradi:

Ey nusxai nomai ilohi, ki tui,

Ey oinai Jamoli Shohi, ki tui.

Berun zi tu nest, har chi dar olam hast,

Dar xud bitalab ,har on chi xohi, ki tui[4:24,4:69].

Mazmuni:

Ilohiy nomaning nusxasi sensan,

Shoh (Haq) Jamolining ko'zgusi sensan.

Nimaiki olamda bo'lsa, sendan tashqarida emas,

Nimani istasang, tashqiridan emas o'zingdan izla o'sha sensan.

Shuningdek Xoja Ahror shu mazmundagi "Man arafa nafsahu faqod arafa Robbahu" ("Kimki o'z nafsini tanisa, bas u (shundan so'ng) o'z Robbisini tanigay" hadisini ham keltiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytish mumkinki, Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini quradigan barkamol avlod – o'zini anglagan, o'z qadr-qimmatini, hayot mazmunini, jamiyatdagi o'rnini bilgan va shunga munosib amal qiladigan faol shaxsdir. U biror nafasini ham behudaga sarflamaydi, chunki u umrini shu nafaslardan iboratligini biladi. Uning hamsuhbati yaxshi odamlar bo'ladi, chunki yomon hamsuhbat umrni, vaqtni nobud etishi, behuda sarflash ekanligini anglaydi. O'zini anglagan inson barcha borliq, mavjudlik, xususan boshqa insonlarni ham qadru-qiymatini biladi, chunki ularning har biri uning baxtiyor yashashi uchun lozimligini tushunadi. O'zini anglagan inson haqiqiy baxtiyordir. Chunki u hirsu havas, nafsu havo, zulmu sitamdan pok. O'zini anglagan inson sevimlidir. Chunki u barchani sevadi, mehr-muhabbat bilan nazar qiladi, bu esa unga nisbatan boshqalarda ham shunday pok, go'zal tuyg'uni uyg'otadi. Bu muammolarni yechishda Xoja Ahror Valiyning inson, insoniylik, inson haqiqati g'oyalarini targ'ib etish yaxshi samara beradi.

- Xoja Ahror Valiy insonni "jam' etuvchi borliq" sifatida tavsiflagan.
- U insoniylik haqiqati deganda haqiqiy bandalik, ya'ni faqat Haq, asl bilan bog'lanib, o'shanga mos uyg'un yashashni tushungan.
- U insoniy haqiqat uchun inson muhabbat va mayl – ixtiyori to'la ilohiy bo'lishini zarur degan.
- U insoniylik haqiqatga yetishda nafs tarbiyasi, qalb tasfiyasining o'rni muhimligini ta'kidlagan.

- Xoja Ahror Valiyning insoniy haqiqat haqidagi g'oyasini hozirgi kunda komil inson tarbiyasi jarayonida qo'llash yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Navro'zova G.N., Raxmatova X.X. Naqshbandiya tushunchalari genezisi. – Buxoro: «Buxoro» 2010. 150 b.
2. Rahmatova X. Xoji Ahror Valiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlari. – Toshkent: «Adib» nashriyoti, 2014. 128 b.
3. Raxmatova. X. Xoja Ahror Valiy ma'naviy merosida murosafa falsafasiga doir g'oyalar tahlili. – Buxoro: Sadriddin Salim Buxoriy, 2023. 232 b.
4. Xoja Ubaydulloh Ahror. Tabarruk risolalar. Toshkent: Adolat, 2004. 386 b.
5. Boboxonov Sh., Mansur A. Naqshbandiyya tariqatiga oid qo'lyozmalar fihristi. T.: Movarounnahr, 1993. 127 b.
6. Faxruddin Ali Safiy. Rashahotu aynil-hayot («Obihayot tomchilari»): tarixiy-ma'rifiy asar / Tabdil qiluvchilar, nashrga tayyorlovchilar: M.Hasaniy, B.Umrzoq. Mas'ul muharrir: B.Umrzoq (O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti). – T.: Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2004. – 536 b.
7. Yunusova G.S. Inson borlig'ining tasavvufiy talqini. Bosma Toshkent islom universiteti ilmiy-tahliliy axborot jurnali. 2012. №3. 23-25 b.
8. Shayx Sayyid Abdulqodir Giyloniy. Sirrul asror. Maktubot. T.: Movarounnahr, 2005. 224 bet.